

hoofd en hart en van ongeduld om persé iets nieuws te willen zoeken en toe te passen", klagen Wim Speelman en Anne Kooistra in een 16 augustus gedateerd pamflet. Ook bij Frans Goedhart wekken de activiteiten van het driemanschap diepe bezorgdheid. De gebroeders Drion keren zich in het oktober startende illegale blad De Geus eveneens fel tegen de Unie. Dat doet ook Dr. K. Eykman in zijn brochure: 'Wij bouwen verder, maar op welke grondslag?'. Ook Schilder beziet De Unie direct met diepe argwaan. Op 9 augustus schrijft hij: "En het moet ons van het hart, dat wij nog al wantrouwig worden, als enkele bladen, die o.i. in deze dagen in den strijd voor de waarheid gecapituleerd hebben, nu ineens zo'n reclame maken voor het driemanschap en zijn Nederlandsche Unie. Wij vinden in die Unie erg veel, dat ook op het verlanglijstje der N.S.B. enz. voorkomt." Had de keuze om boven- of ondergronds te opereren in 1940 iets te maken met links of rechts? Dat is niet vol te houden. Wel heeft gereformeerd legalisme een duidelijke rol gespeeld. De christen-SDAP'er J.H. Scheps zal, zwaaiend met het Land Oorlogs Reglement en in dezelfde tale Kanaäns als Schilder zelfs tot februari '44 in openlijke brochures het nationaal-socialisme blijven aanvallen. Formeel was hier sprake van legale pers, naar de inhoud behoren deze brochures volledig tot de verzetspers.

Verscheidene publicisten, die zich aanvankelijk bovengronds uiten zien we eind 1940, begin 1941 het pad van de illegaliteit opgaan. Enkele jongelui in Amsterdam van anti-revolutionaire huize brengen op 31 augustus, Koninginnedag van hun zakcenten in een oplaag van 130 exemplaren een eerste nummer van een nieuw blad: Vrij Nederland. "Reeds enige maanden gevoelt de Nederlander behoefte aan een werkelijk Nederlandse krant, daar sedert de bezetting van ons land door den Duitsen overweldiger, het grootste deel van de Nederlandse pers dezen overheerser naar de ogen ziet," zo wordt in het eerste nummer gesteld. Ook hier is weer duidelijk de onbetrouwbaarheid van de legale pers het motief.

Al vrij snel wordt het blad overgedragen aan anderen die aanvankelijk bovengronds opereerden: C. Troost, die actief was bij Hou en Trou, Jan Kassies en A.H. van Namen. Verder treffen we daarin de pamflettisten Wim Speelman en Anne H. Kooistra. Ook deze tweede groep laat zich dan nog nagenoeg geheel situeren in gerefor-

meerd, anti-revolutionair milieu. Parlementair redacteur Lammers van De Standaard wordt door Troost aangezocht om binnenlandse overzichten voor Vrij Nederland te schrijven. Hij doet het. Wat zeven maanden bezettingspraktijk kan veranderen in mensen, blijkt misschien het best als hij Troost mededeelt dat hij dit doet met medeweten en instemming van Colijn.

Welke ervaringen hebben de vroegste illegale bladen doen ontstaan? Ongetwijfeld ook de eerste politieke arrestaties, de eerste vaak nog tijdelijke verschijningsverboden van kranten, het oppakken van Schilder en het schrijfverbod dat hem wordt opgelegd. Het maakte mensen rijp voor illegaal werk, die daar vroeger nooit over zouden hebben gedacht. Maar de scherpste ervaring bracht Schilder onder woorden, als hij na zes weken bezetting klaagt: "Kranten als de Nederlandsche van voor 10 mei 1940 behooren tot een voormalig tijdperk, lijkt het wel."

Van massale abonnementsopzeggingen van de legale pers is tijdens de bezetting geen sprake geweest, noch van onthouding van advertenties, hoewel dit het wapen van ons volk zou zijn geweest om de genazifi-

ceerde pers het zwijgen op te leggen. De oproepen van Trouw om De Standaard de deur uit te doen, helpen niet. Bitter constateert het blad in het aprilnummer van 1943 dat De Standaard thans 30 à 35 duizend abonnees heeft. En een jaar later wordt een advertentie in de NSB-Almanak 1944 geciteerd: "Meer dan 2.000.000 volksenoten lezen dagelijks De Telegraaf en De Courant Het Nieuws van den Dag. Uitgebreide voorlichting op grond van feiten gezien in het licht van den nieuwen tijd."

Tot een massale abonnementsopzegging komt het in 1940 wel even bij het socialistische Het Volk van de Arbeiderspers, als deze door Seyss Inquart in handen wordt gespeeld van Rost van Tonningen. "Van de ruim 200.000 abonnees van begin mei 1940 hadden er in juli meer dan 100.000 opgezegd", vertelde drs. Vos. Ook bij het Handelsblad vindt een uittocht van abonnees plaats als medio 1941 hoofdredacteur D.J. von Balluseck wordt vervangen door een NSB'er. Het maakte de Duitsers enige tijd huiverig om openlijk nazi's aan de top te plaatsen. Die vrees ebt echter weg wanneer blijkt dat de abonnees weer terugkomen. De oplage van Het Volk stijgt in 1943 en 1944 ruim boven de 400.000. En de gezamenlijke oplage van de Nederlandse kranten ligt in 1943 100.000 hoger dan in mei 1940.

Kan hier de gevolgtrekking uit gemaakt worden dat het publiek blijkbaar toch nog wel vertrouwen had in de genazificeerde pers? Bruins Slot zou na de oorlog de sterke plek aanwijzen van de legale kranten en de zwakke van de illegale. "Wij hadden achteraf bekeken in Trouw ook distributienieuws e.d. moeten opnemen." Bepaalde functies van de krant kon het

In De Reformatie brandt de Kamper hoogleraar dr. Klaas Schilder zomer 1940 los op de zijns inziens te bange Nederlandse pers. Op 21 juni 1940 verschijnt zijn beroemde artikel: "Den schuilkelder uit; de uniform aan".

Letterlijk geven jonge Amsterdamse antirevolutionairen gehoor aan zijn oproep om (net als de NSB'ers met hun krant deden) op straat te gaan venten met hun blad. Het blad "Hou en Trou" komt al gauw over heel Nederland op straat. Als de uitgave wordt stopgezet, vinden we vele Hou en Trou-colporteurs terug bij het dan gestarte illegale Vrij Nederland.

